

De kracht van ervaring

Sietske Dijkstra

De kracht van ervaring

Over geweldspatronen,
tacit knowing en thuis

Sietske Dijkstra

Inhoudsopgave

Voorwoord	7
Inleiding	11
I THUIS	37
1. Houses with History: Meanings of Home and Identity	38
2. Rituelen, gewoonten en transformatief leren	65
3. Op reis gaan met THUIS. Spelen als transformatief leren	70
4. Veranderende wereld van het thuisgevoel	84
5. Zee van tijd	87
6. Huizen die met je meereizen. De inspiratie van Do Ho Suh voor THUIS en Goed Werk	92
Podcasts	95
II Geweldspatronen. Geweld begrenzen en ontwrichting tegengaan	99
7. Ouderschap na scheiding en geweld met dodelijke afloop	100
8. Hoe herken en doorzie je een instrumenteel geweldspatroon? De noodzaak om coercive control (dwingende controle) te erkennen	110
9. 'Als het misgaat, krijg ik altijd de schuld en de hulp maakt het erger'	116
10. Collectief leren van ouderverstoting. Als hulp niet helpt, maar gezinsrelaties na een scheiding verder ontwricht	127
11. 'I see a wall... then I cannot reach my son.' Coercive control tactics by one parent alienate the child from the other	133
12. Slaan uit macht en onmacht. Mannen leren in groepswerk te praten over het geweld en hun relaties met vrouwen en kinderen	160
13. Listening to Children and Parents: Seven dimensions to Untangle High-Conflict Divorce	180
14. De macht en onmacht van vaderschap en omgang na geweld	203
15. Kinderen in de vuurlinie	207
Podcasts	211
III Tacit Knowing als verborgen schat	215
16. Handling Domestic Violence. The power and fragility of tacit knowing	216
17. Lichtvoetige rondgang. Een muzisch-methodologische reflectie op de onderzoekswerkplaats	229

18. Berenjacht. Ervaringsgerichte interactie in integrale traumabehandeling	243
19. Het lichaam als bron van zorg en heling	250
20. Gezamenlijk in vrijheid onderdompelen en langzaam laten zakken in een bewegend veld	256
21. The making of de plooi en het langzame ontvouwen. Een onderzoek naar geleidelijke onthulling in briefvorm	261
22. Omzwervingen met Rothko	270
23. Het meervoudige thuis van de familie Polanyi	283
Podcasts	286
IV Collectief leren	291
24. Zie geweldspatronen in plaats van incidenten	292
25. Begeleide terugkeer na partnergeweld en de betekenis van tijd	296
26. Konijntjes in en uit de regenton. Een reflectie op het slachtoffer en de pleger in ons en de mogelijkheden tot herstel	311
27. Intergenerationeel trauma. Repareren tussen generaties	316
28. Moedig	323
29. Collectief leren van professionals zorg en strafrecht. Betekenisvol interdisciplinair samenwerken bij huiselijk geweld	328
30. Actieagenda voor complexe scheiding: betere analyses, normstelling bij beschadigend gedrag en passende hulp	348
31. Ouders op een eiland en kinderen mee naar huis. Omgaan met macht, geweld en machteloosheid in complexe scheidingen	357
32. Ongewenst contactverlies tussen ouder en kind. De rol van macht en controle en de kracht van vaardige interventies	375
33. Hulp die helpt duurzaam te veranderen. Conclusies en aanbevelingen	382
Podcasts	394
Dankwoord	395
Bijlage 1 Verantwoording van publicaties en hun eerdere verschijning	397
Bijlage 2 Overzicht cursussen	400
Bijlage 3 Leer- en reflectievragen	405
Biografie	407
Aanbevelingen	408

Inleiding

Waarom dit boek?

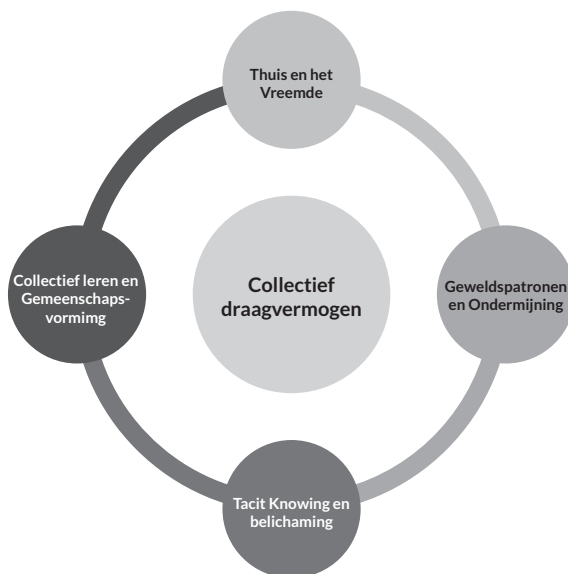
In *De kracht van ervaring. Over geweldspatronen, tacit knowing en thuis* zit mijn werk, mijn leven en mijn hart. Ik ken ook in mijn eigen leven de lange arm van de impact van geweld. Het boek laat zien waar ik voor sta en hoe ik me verhoud tot het geweldsthema, de praktijk en de mensen voor wie en met wie ik werk. Belangrijke waarden voor mij zijn rechtvaardigheid, menswaardigheid, vrijheid en verantwoordelijkheid. We hebben in de aanpak van geweld compassie, moed en volharding nodig waarin we leren om vast te houden en los te laten.

In deze inleiding wil ik aan de ene kant veel zeggen, aan de andere kant heb ik het gevoel dat de artikelen in deze bundel veelzeggend genoeg zijn. Bovendien kan het belangrijkste niet in woorden maar in expressies en daden worden uitgedrukt. Als je langer in een werkveld verblijft, zie je hoeveel er verandert, en tegelijkertijd hoe de essentie van het werk ook hetzelfde blijft. De aanpak van geweld is als maatschappelijk thema zeker gegroeid, maar het is ook een weg vol paradoxen. Er dienen steeds weer nieuwe wegen te worden gezocht en oude thema's verschijnen in nieuwe jasjes, al is de kennisbasis ontegenzeggelijk verstevigd en robuuster geworden. Graag blijf ik een lans breken voor collectief leren in evenwichtig samengestelde teams en gemeenschapsvorming. De professional in de eenentwintigste eeuw is te vaak op zichzelf teruggeworpen en wordt overspoeld door trends en eendagsvliegers in beleid die niet bevorderlijk zijn voor het verdiepen van kennis, het uitreiken naar de ontwikkeling van nieuwe professionals in het vak en de opbouw van ambachtelijkheid, die zo nodig is in het sociaal domein.

Dit boek bundelt hoofdzakelijk gepubliceerd werk vanaf 2011 tot en met 2023 alsook podcasts uit de laatste jaren die zijn ontstaan uit mijn werk als onderzoeker, docent, adviseur, interviewer, deskundige, masterstudent, deelnemer aan de werkplaats muzisch onderzoek, mijn persoonlijke biografie en als coach. *De kracht van ervaring* bevat werk dat is gerangschikt onder vier hieronder gevisualiseerde thema's: Thuis en het Vreemde, Geweldspatronen, Tacit Knowing en Belichaming en Collectief Leren.

Ervaringskennis is van onschatbare waarde. De kracht van ervaring en het delen ervan kan sterker maken en de wereld openbreken en veranderen.

De kracht van ervaringsdeskundigheid is dat het menselijkheid toont en het perspectief verruimt. Ervaring is echter meerduidig. Het kan je zowel grond onder je voeten geven als, in geval van trauma, de grond onder je voeten wegslaan. Een traumatische ervaring kan een mens splijten. Een deel blijft achter en een deel gaat door. Angst, schaamte en schuld verscheuren dan de overweldigende ervaring: ze laten onsamenhangende brokstukken of vertekeningen achter. Een geweldstrauma kan veel langdurige (gezondheids)klachten geven waarin traumatische ervaringen worden herbeleefd en triggers van bevroren ervaringen juist de toekomst vernauwen. In dit boek komen veel schakeringen van dit brede spectrum van de kracht van ervaring aan bod alsook de wegen naar herstel.

1. Hoe het begon: een persoonlijke reflectie

Vijfentwintig jaar geleden, in 1998, startte ik als sociaal ondernemer Bureau Dijkstra als experiment. Daarnaast werkte ik van 1991 tot november 2000 als derde geldstroom-onderzoeker bij Vrouwenstudies Sociale Wetenschappen aan de Universiteit Utrecht. In die jaren verving ik eveneens tijdelijk een docent bij ontwikkelingspsychologie. Onder anderen met Elly Singer gaf ik les over geweld in de kindertijd waarbij we studenten vroegen om aan de hand van biografische wereldliteratuur

te reflecteren op psychologische theorieën over geweld, hechting en concepten van overleving en verwerking. In deze (auto)biografische benadering botsten werelden van geleefde werkelijkheid en praktijk met theorie. Deze fricties bevatten veel kritische reflectiestof die ik later als onderzoeker en in de werkgroep Tekstanalyse meer zou bijslipen en die we in de bundel *In goed gezelschap* (2019) van de werkgroep Normatieve Professionalisering aan de hand van een praktijkvraag 'schuring in de praktijk' noemden. Kenmerkend is dat er een frictie, spanning of kloof aan de oppervlakte komt tussen het gewenste (voorgenomen) doel en het feitelijk gerealiseerde resultaat dat de moeite waard is om diepgaander te onderzoeken. Te reflecteren op het handelen en op trage vragen. In de woorden van Harry Kunneman: 'Werk te doen dat deugt en deugd doet.' Halverwege de jaren negentig kreeg ik de kans om van de gecombineerde derde geldstroomonderzoeken een promotietraject te mogen maken. Duidelijk was wel dat er na mijn promotie geen plaats als postdoc zou zijn. Ik zocht ook zelf naar deuren en vensters in het maatschappelijke veld. Ik had een liefde voor het laten landen van kennis door het verrichten van praktijkgericht en biografisch onderzoek. Daarnaast hield ik van het vormgeven van onderwijs en contact met studenten en later van scholing van professionals. Deze liefde was misschien al aangewakkerd door de eerstegraads lesbevoegdheid maatschappijleer die ik tijdens mijn studie psychologie had behaald en de onderwijsgenen in mijn familie. Tijdens mijn studie psychologie in de jaren tachtig had ik als interviewer en stagiaire meegewerkt aan het eerste landelijke onderzoek naar seksueel misbruik van meisjes door verwanten. Dit was opgezet door Nel Draijer met de best denkbare supervisie van Gerda Aarnink. Het thema *belichaming* kreeg in het inleven in en uitwerken van de ontmoetingen in deze interviews bij uitstek gestalte, al viel dat woord nooit. Hier ligt een kiem van mijn latere werk in de werkplaats muzisch onderzoek, de master Crossover Creativity aan de Hogeschool van de Kunsten en het ontwerp van de cursus *belichaamde professionaliteit*. Goed werk is belichaamd werk. Ik reisde in die tijd van Groningen naar Amsterdam, interviewde ook vrouwen in de Randstad, logerend bij mijn zusje, liep vervolgens stage in Amsterdam en sloeg mijn vleugels uit. Er was zoveel dat we nog niet wisten of wat er maatschappelijk als geweldsthema nog nauwelijks mocht zijn. Ik besloot me verder te verdiepen in deze verontrustende verborgen wereld. De geschiedenis van seksueel misbruik leek er een van verschijnen en verdwijnen te zijn. Als onderzoeker en docent richtte ik me thematisch vooral op geweld in relaties en de impact en de aanpak

daarvan. In mijn proefschrift *Met vallen en opstaan. Betekenisgeving van vrouwen en mannen over geweld uit de kindertijd*, dat in 2000 verscheen, onderzocht ik de impact van geweld in de kindertijd op relaties met leden uit het gezin van herkomst, (ex-)partners en latere kinderen. Uit dit biografische onderzoek bleek dat kindermishandeling in het gezin van herkomst van de geïnterviewden vaak gepaard ging met partnergeweld. De geïnterviewden waren dikwijls direct en indirect slachtoffer doordat ze als getuige blootgesteld werden aan geweld tussen hun ouders of van broers en zussen. Deze verbinding tussen zelf slachtoffer zijn en blootgesteld worden aan geweld in het gezin was beleidsmatig nog niet eerder gelegd maar wel zichtbaar in onderzoek in Canada en de VS. Het leidde in 2001 tot de eerste beleidsverkenning van kinderen als getuige van geweld en de effecten op korte en langere termijn, en een studiereis naar Canada waarin ik ook programma's bezocht voor kinderen die als getuige blootgesteld waren aan geweld.

Focus op epidemisch huiselijk en institutioneel geweld

In deze 25 jaar ondernemerschap vervulde ik verschillende rollen: onderzoeker, adviseur, docent, coach, interviewer, lector op een hogeschool, masterstudent, deelnemer aan de werkplaats muzisch onderzoek en landelijk commissielid. Als specialist ontdekte ik hoe breed het aandachtsgebied was en hoe veelvormig het geweld. Geweld speelt zich af in de persoonlijke levenssfeer van intieme partner- of ex-partnerrelaties en ouder-kindrelaties. Ouderenmishandeling en kinderen die hun ouders of broers en zussen mishandelen, horen hier eveneens thuis. 'Sommige huizen zijn te gevaarlijk om te blijven,' zei een geïnterviewde vrouw ooit toen zij vertelde over de chronische en ernstige mishandeling in haar jeugd. De omvang en impact van geweld komt steeds duidelijker aan het licht. Dit wordt weerspiegeld in de toenemende aandacht voor psychisch geweld, intieme terreur en economisch geweld en voor fysiek geweld met fatale gevolgen. Janssen liet in 2023 in haar compacte beschouwing op slachtoffers in afhankelijkheidsrelaties in een politiebld zien dat er in CBS-metingen van 2022 in de Prevalentiemonitor Huiselijk en Seksueel Grensoverschrijdend gedrag 1,3 miljoen meldingen van geweld zijn gedaan over de voorgaande twaalf maanden. Geweld is grootschalig, heeft ernstige impact en treft, aldus Janssen, ook de volgende generaties. Zij pleit in waarheidsvinding bij onder andere de politie voor verdiepende analyse van eenzijdig en tweezijdig geweld, voor aandacht

voor bejegening, ook van kwetsbare slachtoffers, en voor een betere toerusting in en naar de wereld van complexe veiligheidszorg.

Geweld in relaties en families beperkt zich niet tot deze persoonlijke levenssfeer van thuis. Deze vernietigende kracht komt overal ter wereld voor in zorg, werk, instellingen, landen en levens waarin macht en afhankelijkheid een rol spelen. Het kan leiden tot oorlog, tot wreedheid en tot ontheemding en vervreemding. In 2023 zijn 110 miljoen mensen gedwongen op de vlucht, 20 miljoen meer dan het jaar daarvoor. Nog nooit was dat aantal zo hoog.

Thuis staat onder immense druk, ver weg, in oorlogsgebieden en dichtbij waar de stad oprukt, de weidevogels verdwijnen en de bezieling en het thuis zijn in de ambachtelijkheid van beroepen niet vanzelf spreken. De podcast met lector begeleidingskunde en boerenzoon Michiel de Ronde licht dit toe en raakt aan verschillende lagen van Thuis. 'Ontmoeten,' zegt hij in deze podcast, 'is een open midden laten bestaan waarin dingen kunnen gebeuren die de verrassing hebben van een gedicht'.

2. Thuis en het Vreemde

Biografisch, filosofisch en muzisch onderzoek naar Thuis

Een rode draad in mijn onderzoekswerk zijn de biografische of narratieve benadering en participatief, dialogisch en actieonderzoek met betrokkenen. In biografisch onderzoek mag de unieke en verbindende kracht van ervaring spreken en kunnen in *narratieve analyse* patronen worden opgespoord en structuren worden blootgelegd. In mijn proefschrift koos ik ervoor om naast thematische analyses levensverhalen van geïnterviewden op te nemen over hun gezin van herkomst en relaties met partners en kinderen. Zij hadden vaak met vallen en opstaan zichzelf een nieuw thuis gemaakt. Thuis is een gelaagd begrip. Het staat voor bescherming, geborgenheid en liefde maar het is ook een plaats van onbegrip, verwijdering, ontheemding en gevaar. Thuis kan ontploffen en leiden tot vervreemding van zichzelf en elkaar. Thuis is bovendien dynamisch en thuisgevoel verschuift.

Filosofe Joke Hermsen publiceerde in 2023 *Onder een andere hemel*, een boek waarin ik veel herkenning van Thuis vond. Ik volg haar werk al langer en resoneer met dat thuis ook het vreemde omvat en het meisje dat niet past in dat rechtlijnige platteland. In dit door haarzelf genoemde filosofisch memoir verblijft Hermsen op verschillende plaatsen – Frankrijk, Drenthe, Amsterdam – en maakt ze ingeleefd weemoedige reizen naar denkers en dichters zoals de wonderbaarlijk autonome Lou Salomé, de ontwikkeling

in het werk van de dichter Rilke, en de schrijfster Ingeborg Bachman waarin ze werk en plaats bij elkaar brengt.

In haar bespiegelingen van Thuis heeft het vreemde een centrale plaats en wordt het verbonden met het onzegbare. Er is ook een onderlaag van Thuis. Deze uit zich in *Fernweh*, een verlangen naar wat je niet hebt en een onderzoekende geest. De schrijfster voelde zich als kind niet thuis in de polder en het rijtjeshuis. Ze keerde zich af van de harde handen van haar vader en een moeder die haar niet begreep. Ze wordt als veertienjarige aangerand door de vader van haar oppaskinderen en weet maar ternauwernood te ontsnappen. De ervaring is een dubbele schok die lang nadreunt. Ze durft thuis niet te vertellen wat haar overkomen is en begraaft en overdekt lange tijd de herinnering.

Verrijkend voor mijn repertoire was dat ik met mijn thema Thuis drie keer deelnam aan de werkplaats muzisch onderzoek van het lectoraat Kunst en Professionalisering van lector Bart van Rosmalen en zijn team. Van het vertelde Thuis reisde ik naar het gespeelde en gedeelde Thuis waarin medespelers en publiek in voorstellingen en scènes meededen in co-creatie. We werkten in een divers gezelschap van kunstenaars, docenten, onderzoekers en creatieven met de muzische cirkel van vertellen, spelen, maken en delen, legden vloerankers met vragen. Er was altijd de cello en de dans en korte reflectietijd om iets van de ervaring te maken en te documenteren. Het bloggen en rondscharrelen op www.musework.nl heeft me veel inspiratie en creatieve ontplooiing gebracht en meer bewustzijn van dragende citaten en bronnen. Zo kon ik het werk van de filosoof Polanyi geleidelijk aan uitpakken met nieuwe middelen, vond mijn liefde voor zazen en de schilder Rothko een onderdak en ging ik door de werkplaats de deeltijdmaster Crossover Creativity volgen. De werkplaats genereerde ook een schat aan goed beschreven creatieve en vaak belichaamde werkvormen.

In scholing werk ik vaak met ervaringsdeskundigheid. Er is ruimte voor onthulling van en werken met eigen ervaring, passend binnen de kaders en doelen van de cursus. In de cursus intergenerationeel trauma brengen deelnemers soms in de casusopdracht hun eigen intergenerationele geschiedenis in kaart. Er worden in de meerdaagse cursussen voorwaarden en veiligheid gecreëerd om persoonlijk en professioneel leren samen op te laten gaan. Ervaringsdeskundigheid belichaamt menselijkheid en richt zich tot het hart van de luisteraars. Het bevat vaak ook systeemkritiek en voorbeelden van gebrek aan bescherming en maatschappelijke erkenning.

Ook onderzocht ik mijn eigen biografie. Samen met negen andere boerendochters schreef ik in 2012 *Van het erf af*, over onze trek naar de stad, een beweging die gekruist werd door de honger van stedelingen naar landleven. Opvallend in onze verhalen als boerendochters is het arbeidsethos, het in bedrijf en bezig zijn, je uitdrukken in een handeling. John Berger, kunstcriticus, auteur, kunstenaar en boerenzoon, begreep van binnenuit de habitus van de boer. 'Alles wat de boer doet, kijkt vooruit en daardoor is het nooit af,' stelt hij en ook: 'De boer is gedwongen, vaak ten koste van zichzelf, om eerst de anderen te voeden.' Ik herken in deze uitspraken hoe achter vroeger voor ging en zie mijn moeder, mijn vriendin, ook een boerendochter, en mijzelf erin weerspiegeld, maar constateer ook hoe deze sporen een generatie later bij mijn kinderen, die deze ervaringen op het boerenerf niet hadden, verdwenen lijken.

3. Geweldspatronen en ondermijning

Geweld in instellingen

De grote schaal waarop geweld in instellingen plaatsvond, werd geleidelijk wereldwijd zichtbaar toen de definitiemacht van instituties als kerk, pleeg- en adoptiezorg en residentiële opvang langzamerhand afbrokkelde en het lang ontkende institutionele geweld van professionals en medebewoners aan het licht kwam. Er bleek structureel onvoldoende oog en oor voor de bescherming van uithuisgeplaatste en mindermachtige pupillen. Het werk van de landelijke commissies Samson, Deetman, Rouvoet en De Winter heeft aangetoond en onderbouwd hoe stelselmatig institutioneel geweld historisch en tot op heden voorkomt in de residentiële jeugdzorg, bij gedwongen afstand en adoptie en in de pleegzorg. Het schrijnende is dat deze kinderen en jongeren werden toevertrouwd aan de zorg van de staat vanwege hun belastende gezinsomstandigheden en hun kwetsbaarheid. Ervaringsdeskundigen en lotgenoten roerden zich ook in deze maatschappelijke discussie: ze stelden harteloze en wrede zorg aan de kaak. Vele getuigenissen gaven blijk van het gebruik van machtsvertoon en buitensporig geweld waarin kinderen en jongeren niet werden beschermd maar juist geïsoleerd, vernederd, geslagen, misbruikt, opgesloten, tegen elkaar uitgespeeld en beschimpt.

Geweldspatronen: van incident naar structuur

Geleidelijk aan heeft het denken over geweld en de aanpak ervan zich verdiept. Een geweldsincident komt niet uit de lucht vallen en houdt ook niet vanzelf op. Bij verdiepend onderzoek is vaak een structuur of

patroon van geweld waar te nemen die regelmatig als intergenerationeel patroon meerdere generaties bestrijkt. Het kan hier gaan om het letterlijk overdragen van een geweldspatroon maar ook om vroegkinderlijk trauma en effect op de hechting en het vermogen intieme relaties aan te gaan, om verslavingsproblematiek en om opvoedingsproblemen.

Ondanks de veelvoud van geweldsuitingen in partnerrelaties zijn er onderliggende basispatronen waarneembaar. Amerikaanse onderzoekers als Johnson (2008) en Stark (2009) hebben deze geweldspatronen uitgebeeld en laten zien dat er tenminste vier patronen van (ex-) partnergeweld zijn. In de kern gaat het om het uitvragen op twee assen: geweld kan eenzijdig en tweezijdig zijn en de relatie kan machtsongelijkheid of juist een machtsevenwicht laten zien. Het herkennen en benoemen van deze specifieke geweldspatronen is cruciaal om de kern van het probleem te vatten en een passende interventie te kunnen ontwikkelen.

Vooraf het patroon van *intieme terreur* en dwingende controle verdient meer aandacht en dringt langzamerhand meer door tot het collectieve bewustzijn. Het houdt zich niet aan één type van geweld en is multidimensionaal van aard. Het geweld is psychisch, digitaal, economisch, seksueel en soms ook fysiek. Het doet zich in partner en ex-partnerrelaties voor maar ook in ouder-kindrelaties, in werk- en zorgrelaties en in bijvoorbeeld loverboysproblematiek en mensenhandel. Er is zowel meer substantiële kennis nodig van het proces als van de mechanismen die worden ingezet. Kenmerkend voor *dwingende controle* of *coercive control* is dat het instrumentele geweldspatroon de handelingsruimte verkleint en de afhankelijkheid vergroot en een combinatie van druk, dwang, en controlerend, intimiderend en bestraffend gedrag laat zien. Het wordt een schending van de mensenrechten genoemd en is in sommige landen, zoals Engeland, Schotland en Ierland, in een wet strafbaar gesteld.

Er is nadrukkelijk scholing nodig in het herkennen, analyseren en documenteren van geweldspatronen als gedeelde kennisbasis om gezamenlijk op te handelen. Deze kennis blijft nu te vaak impliciet als onaangename of niet herkende gevoelens in het lichaam. Eerst dient ongemak en onzekerheid toegelaten te worden. Ruimte voor niet weten, zodat het later herkend kan worden. Daarna volgt benoeming en dan erkenning en leert men het gedrag te doorzien. In nauwe samenwerking dient er dan een interventiestrategie te worden uitgestippeld waarin geleerd kan worden hoe dit schadelijke gedrag te begrenzen. Behalve het benoemen van het gedragspatroon van dwingende controle is er

meer kennis nodig van de drijfveren en de profielen. Wat zijn triggers voor dwingende controle bij de verschillende profielen van geweld? De podcast met Arno van Dam uit 2023 bij het thema collectief leren werpt daar vanuit het perspectief van plegers een verhelderend licht op.

Machtsprocessen en afhankelijkheid

Macht, machteloosheid en afhankelijkheid spelen een belangrijke rol in zowel het institutionele geweld als het geweldspatroom van dwingende controle. Dat laatste kan in zijn uiterste vorm uitmonden in *femicide* en *homicide*. Het stoppen van een relatie kan een heel gevaarlijke periode inluiden waarin het geweld voortduurt of zelfs verhevigt. Ook het 'psychologisch doden' kan ervoor zorgen dat het familieleven en de waarde van relaties ernstig ondermijnd worden.

Het articuleren van deze geweldspatronen heeft opnieuw aandacht gewekt voor een nauwgezette analyse van macht, machtsvertoon en machtsverschil, over toe-eigening en onteigening, zichtbaarheid en onzichtbaarheid en definitiemacht. Bijvoorbeeld: hoe observeer en beschrijf je onderwerping, dominantie en controle in een contact? Wie heeft de macht om te bepalen en wiens woorden tellen? Hoe reflecteer je op het besef geregisseerd of bespeeld te worden? Op welke wijze ben je alert op de tegenoverdracht van al teveel sympathie voor een cliënt en hoe stel je dat aan de orde? Het vocabulaire van macht komt ook naar voren in de almacht en drang van professionals om kinderen te willen redden en ouders in de ban te doen. Of in de omkering van de familiehiërarchie waarin een kind na een scheiding sterk toetrekt naar een ouder en de ander afwijst. Het kan dan uit eigenmacht zelf willen bepalen wanneer hij of zij naar bed gaat, huiswerk maakt, de andere ouder ziet. De andere ouder alsook de professional zwemt door dit onnipotente gedrag al snel in de fuik van de afwijzing.

4. Thema: Tacit Knowing en belichaming

Trauma, lichaam en taal

Trauma in gezinnen, relaties en instituties is vaak langdurig en meervoudig en wordt relationeel of complex trauma genoemd. De impact van trauma komt tot uitdrukking in vier patronen: 1) vermijding; 2) herbeleving; 3) negatieve gedachten of afgestompte gevoelens; 4) verhoogde prikkelbaarheid en woede.

Traumabehandeling heeft de laatste decennia een enorme groei doorgemaakt, met toenemende integratie van de toepassing van kennis

van cognitie, emotie, het brein en het lichaam. Het lichaam is daarin steeds meer op de voorgrond getreden als een bron van zorg en van heling. Vooral onderzoekers-behandelaars die ik soms decennialang volgde, hebben me veel inzichten aangereikt. Ze weten theorie (denken) en praktijk (doen) op elkaar te betrekken of spreken en schrijven (ook) vanuit ervaringsperspectief. Als eerste noem ik Judith Herman met haar klassieke en veelomvattende werk *Trauma en herstel* (1994) waarin ze overweldiging en machteloosheid als de kernervaring van trauma benoemt en empowerment en verbinding als de kern van herstel. Bessel van der Kolk, haar collega, verdiende eveneens zijn sporen in traumabehandeling en onderzoek en werkte ook veel met oorlogsveteranen. In zijn magnum opus *The body keeps the score* (2014) integreert hij kennis van het brein, gehechtheidsonderzoek en lichaamsbewustzijn. Hij benadrukt dat het lichaam onverwerkte traumatische ervaringen opslaat. In trauma ontbreekt het verbale en het lichaam spreekt vanuit het non-verbale, bewust of onbewust. Met een open, onderzoekende blik exploreert hij wat trauma kan verlichten: meditatie, neurofeedback, theater, EMDR, traumasensitieve yoga.

Gabor Mate is een Hongaars-Canadese arts, traumaexpert en holocaustslachtoffer. Zijn diep doorleefde boeken, masterclasses en speeches getuigen van veel wijsheid (we zijn niet ons trauma) en aandacht voor innerlijke staat en belichaamd leren. In zijn werk onderzoekt hij onder andere diepgaand het verband tussen trauma, gezondheidsklachten en levenslange gevolgen.

Bruce Perry, een excellent neurobioloog en forensisch onderzoeker, is daarnaast kinder- en jeugdpsychiater, gespecialiseerd in de traumatisering van jonge kinderen. Hij benadrukt vooral dat we relationele wezens zijn en dat *spiegelneuronen* in ons brein helpen bij het waarnemen, begrijpen en interpreteren van actie. Bij onvoorspelbare en schadelijke acties raakt het brein verstoord. Er ontstaan daardoor niet-helpende, specifieke neurale verbindingen. De *window of tolerance*, het verwerkingsraam, kan krimpen, waardoor iemand snel stress ervaart. Emotionele verbindingen zijn voor getraumatiseerde kinderen en de hele samenleving van levensbelang en dat maakt dat Perry en zijn team veel aandacht hebben voor het teruggeven van de controle, psycho-educatie, en het scheppen van een steunende omgeving in een gemeenschapsbenadering. Zijn laatste boek, *What happened to you?*, schreef hij in dialoogvorm met Oprah Winfrey en gaat vooral over bejegening en hoe we van verwijt (waarom deed je dat) naar compassievolle vragen kunnen gaan, zoals: 'Wat is er met jou gebeurd?'

Pat Ogden en Janina Fischer stellen op indrukwekkende wijze het lichaam en somatische herinneringen centraal in hun lichaamsgerichte behandeling en geven het theoretische fundering. Lichaamshouding, gebaren, een blik in de ogen, gezichtsexpressies, en spanning. Het lichaam is heel precies en weet, ook al heeft iemand daar zelf mogelijk niet bewust weet van. Daar komt verandering in met het bewust verleggen van nieuwsgierige aandacht naar het lichaam, *tracking the body*, en het opzoeken van de spanning en deze tot ontlading brengen. Daarmee kan het trauma in beweging komen, waardoor er een nieuw perspectief op ontstaat. Zij hebben in hun sensori-motor psychotherapie hun herstelwerk van trauma uitvoerig en praktisch gedocumenteerd waardoor betrokkenen en therapeuten aan de hand van werkbladen oefeningen en inzichten kunnen opdoen.

De Oostenrijker Thomas Hübl richt zich vooral op het versterken van collectief draagvermogen. We kunnen ons collectief teweer stellen tegen trauma, in het herkennen en onderzoeken van triggers bij trauma op individueel en collectief vlak, in en tussen generaties. Hübl studeerde medicijnen, is mysticus en werkt als internationaal facilitator en adviseur. Hij schreef ook over de *collectieve moed* om trauma en intergenerationele en culturele wonden te integreren en richt zich in een wereld vol trauma vooral op veerkracht en het verstevigen van het *collectieve draagvermogen*.

Goed werk is belichaamd werk

Kinder- en jeugdpsychiater Perry beschrijft samen met onderzoeks-journalist Maia Szalavitz in *De Jongen die opgroeide als hond en andere verhalen* hoe Tina, een vijfjarig seksueel misbruikt meisje, direct na binnenkomst bij hem op schoot gaat zitten en aan de rits van zijn gulf trekt. Hij is eerst ontzet, pakt haar hand vast en zet haar neer. Vervolgens reflecteert hij ook op het handelen van Tina, die eigenlijk perfect weergeeft wat er met haar gebeurde als zij misbruikt werd en haar verzet geen zin had. Tina pakte daardoor zelf, als een vorm van *mastering*, de controle door alvast te beginnen met wat er van haar werd verwacht. Met dit voorbeeld zijn we in het belichaamd werk gestapt, waarin het lichaam op unieke wijze expressie geeft van de ervaring. De Nederlandse lichaamsgerichte psycholoog Annet van Laar (2012) is al lang en consistent op het spoor van belichaamd werk bezig. Ze citeert aan het begin van haar theoretische en praktische *Van binnen weet je alles* dat het lichaam niet kan liegen en altijd feedback geeft. Lichaamswijsheid kan werken als een integraal kompas waarin hoofd, hart en buik bij elkaar komen.

Haar heldere indeling van het lichaam en lichaamssignalen gebruik ik ook als oefening in de cursus belichaamde professionaliteit. Bijzonder verhelderend is ook het werk van Juditha Melssen, een regisseur die zichzelf omschrijft als expert in lichaamstaal in organisaties. Ze schreef daarover in 2023 een boek, *Wat acteurs weten en leiders vergeten*, waarin ze traint op meer fysieke presentie, het lezen en spreken van lichaamstaal en op durven spelen.

Geweld stoppen vergt een lange adem

Het is een korte zin maar een kronkelige weg. Het stoppen van geweld is moeilijk en vergt een lange adem. Geweld is hardnekkig en geweldspatronen worden vaak niet of onvoldoende onderkend. Afstemming in de aanpak laat te wensen over. Interventies zijn lang niet altijd passend en doen het geweld dikwijls niet stoppen. Onderzoekers van het VJ-Instituut in Utrecht hebben aan de hand van een longitudinale opzet een indrukwekkende reeks onderzoeken gedaan die inzicht geven in deze lange weg en de mismatch tussen hulp vragen en ontvangen. De kern van het probleem wordt op tafel gelegd. Hulp helpt vaak niet en is regelmatig ook contraproductief. De onderzoeken verschaffen daarmee een belangrijke basis van noodzakelijke kennis en inzichten voor de aanpak van geweld. In vrijwel iedere scholing (meldcode, geweldspatronen, kindermishandeling en kwetsbare gezinsrelaties en moed in de aanpak van geweld) vormt dit werk en een groeps gesprek over de resultaten het startpunt voor het samen leren. In samenwerking met de Augeo Foundation zijn de bevindingen nog verder uitgewerkt en toegepast in handzame tools en filmpjes van de kernbevindingen. De eerste studie uit de reeks in de G4 ¹ (2014) bevatte een conclusie in de titel: 'Het doorbreken van het geweldspatroon vraagt gespecialiseerde hulp'. Uit later landelijk onderzoek (2020) in dertien Veilig Thuis regio's blijkt dat anderhalf jaar na een melding bij Veilig Thuis in de helft van het aantal gevallen het geweld niet gestopt is en in dertig procent is verminderd. Partnergeweld en kindermishandeling komen vaak gezamenlijk voor. Het gaat in deze meldingen dikwijls om een opeenstapeling van verschillende problemen rond armoede, werkeloosheid, opvoedstress, alcoholgebruik, schulden, trauma. Inzicht geven ook de verschillende soms deels overlappende profielen die op basis van het onderzoek *Een kwestie van lange adem* zijn gemaakt die verwijzen naar specifieke omstandigheden en

1 Grote vier steden

kwetsbaarheden. De Augeo Foundation heeft deze verder vormgegeven met het oogmerk dat professionals de patronen eerder herkennen. De vijf profielen zijn: complexe conflictscheiding; gezin in de stress; kindgedrag en opvoedstress; langdurige zorg en intieme terreur (of dwingende controle). De in 2023 verschenen derde cohortstudie onderzoekt de voortdurende klachten en patronen van vooral dwang en controle nog verder. In een op de drie gemelde relaties is sprake van dwang en controle. Uit het onderzoek blijkt eveneens dat vrouwen onvoldoende beschermd worden en dat ernstige geweldspatronen niet als zodanig herkend worden. De notie dat het geweld doorgaat wanneer de relatie stopt, wordt in het veld onvoldoende onderkend. De onderzoekers stellen verder vast dat er een samenhang is tussen traumaklachten van ouders en kinderen. Traumaklachten kunnen de onveiligheid blijven aanjagen als ze niet worden aangepakt. Blijvende aandacht voor de veiligheid in de vorm van veiligheidsplannen, risico-inschatting en veiligheidsmonitoring zijn dus van groot belang, evenals een grondige analyse van het probleem om daarmee een passende interventie aan te bieden. In mijn woorden: 'Er is teveel hulp die niet helpt of die je zelfs van de wal in de sloot helpt.' Er is zeker te weinig inzicht in het doorzien van omkeringen, waarin daders zich als slachtoffers en benadeelden presenteren, laat staan in het leren begrenzen ervan. De scholingsagenda vraagt om intensivering en bewustwording, met de bedoeling het handelingsrepertoire te laten groeien.

Filosofische en interdisciplinaire bespiegeling op thuis en geweld

Interdisciplinaire kennis is behulpzaam in het duiding geven en het onderzoekend zijn in het omschrijven en vangen van kernconcepten. Filosofen kunnen met hun begrippenkader en reflectie helpen om de hardnekkigheid van geweld en de impact daarvan te verhelderen. Zoals landelijk en longitudinaal onderzoek van het Verwey-Jonker Instituut (2020, 2023) aantoonde, is het uitermate moeilijk maar niet onmogelijk om geweld echt te stoppen. Het vraagt een lange adem en een consistente aanpak. En besef dat veel geweld voortduurt ook nadat relaties verbroken zijn.

De Engelse onderzoekers Thiara en Humpreys (2015) onderzochten bij 45 moeders en 52 kinderen hoe het geweld na een scheiding voortduurde. Zij bespreken hoe de afwezige vaders en ex-partners door dreiging en intimidatie toch aanwezig blijven in de levens van hun ex-vrouwen en kinderen. In het filosofische begrip *absent presence* is verrat hoe aanwezig deze mannen zijn in hun afwezigheid: zij leggen daarmee een kernkenmerk van het geweldspatroon van dwingende controle bloot en tonen hoe deze

dreigende afwezigheid de relaties tussen moeders en kinderen permanent ondermijnt.

Dit onderzoekbaar maken van minder zichtbare macht en het blootleggen van verborgen machtspatronen is ook wat sociologisch en criminologisch onderzoeker en professor Lois Presser drijft in haar krachtige, narratieve analyse. Zij laat met haar begrip *harmful silence* zien hoe schadelijk selectief zwijgen kan zijn door weg te laten of juist vaag te houden wat er feitelijk gebeurde. Ook kan iemand het zwijgen opgelegd krijgen. De dominante logica verbergt dan de schadelijke werking van de boodschap en verhuult wie wat deed bij wie en verdonkeremaant wie wordt uitgesloten of in diskrediet gebracht.

Tacit knowing en het lichaam

De veelzijdige wetenschapper en filosoof Michael Polanyi legde met zijn begrip *tacit knowing* een veel diepere en vaak woordloze laag onder het expliciete weten. Hij liet zien dat deze taal zonder woorden, ontsproten aan de ervaringskennis, naar voren komt in een handeling en iets wat we doen of maken. We kunnen incorporeren door ons lichaam te verlengen, het via *indwelling* in ons opnemen en ook weer zelf worden opgenomen. Deze trits beschrijf ik ook in het artikel waarin ik speel met de schilder Rothko en de filosoof Polanyi en mijn fietservaring door het Friese landschap. Ook kunnen we elkaar ontmoeten in the *tacit dimension*, waar ontologie en epistemologie samenkomen. James Clement van Pelt, lid van de Polanyi Society, drukt het op mijn verzoek in een kort schrijven met de titel *Tacit knowing in the tacit dimension* in januari 2024 als volgt uit:

Ontology and epistemology have given rise to a rich fabric of tacit knowing, and from that, beyond that, an entire domain has arisen that its source point, Michael Polanyi, has named the Tacit Dimension. It seems reasonable that a sharply focused mind can flesh out this knowing and the dimension it adds to our understanding of how experience can come to be understood (...). In essence, whenever the arts or the sciences or the athletics assert themselves, there is a blend of ontology and epistemology. In fact, whenever one or the other presents itself, it is the tacit that actually is presented.

In de kunsten – de wereld van de verbeelding – maar ook in het professionele handelen en het alledaagse leven wemelt het van de tacit knowing. Deze vorm van kennen is zeer krachtig en tegelijkertijd fragiel. Wanneer het mogelijk wordt om de tacit knowing als een verborgen schat uit te pakken, kunnen ons inzichten vanuit dat veld van ervaring worden aangereikt. Deze verborgen schatten kunnen ware parels zijn en ook veel

ongemak geven en raken aan de *window of tolerance*, het verwerkingsraam van de ontvanger en wat deze kan (ver)dragen.

De Plooi is een filosofisch-belichaamde werkvorm die raakt aan vermogens en staten van ons bewustzijn. Het is eveneens een metafoor om in spelvorm verborgen schatten naar boven te halen en te duiden. De werkvorm speelt met het verschijnen en verdwijnen en de spanning daartussen, met fragmentering en met het zoeken naar een geheel. Na het uitpakken van de verborgen schat speelt de uitgestelde onthulling met drie staten van zijn: ongemak en ambiguïteit, niet-weten en integratie. Er wordt nadrukkelijk gevraagd naar fysieke reacties met de stelselmatige vraag: 'Waar neem je het waar in je lichaam?' Daarmee wordt de focus verlegd naar een soort nieuwsgierigheid naar elkaars en de eigen fysieke reacties en de gevoelens die dat oproept. In lijn met een uitspraak van Kierkegaard wordt in de werkvorm iets aanwezig gesteld dat zich buiten ons denken bevindt. We verleggen de aandacht naar de wereld van gewaarwording. Tijdens de master zijn er acht experimenten (iteraties) gedaan met de Plooi, zie ook www.ontplooiing.net. In november 2023 werd de Plooi weer gespeeld tijdens een cursus intergenerationeel trauma en na afloop werd de deelnemers gevraagd welk inzicht ze hebben gehaald uit het spelen van deze werkvorm. Dit waren reacties uit de groep:

1. De gelaagdheid van trauma, de herhaling over generaties en de verhalen achter de mens
2. Ik voel meer compassie met eerdere generaties in wat zij weer meemaakten
3. De matroesjka poppetjes stonden vroeger bij mijn moeder en mijn kinderen speelden bij oma daarmee. Hier hebben ze een heel andere betekenis
4. Dat je in de uitgepakte schatten veel versnippering ziet, maar dat er in de kring en elkaars aanvulling ook samenhang ontstaat
5. Dat je door de werkvorm beter kunt openstaan voor het verhaal en de betekenissen daarvan
6. Dat je via je fysieke signalen meer stilstaat bij de gevoelens en daarop gaat reflecteren

Het vraagstuk van de belichaming en ons verspringende bewustzijn heb ik verder doorontworpen door een huis te maken voor de Plooi met de cursus *belichaamde professionaliteit*. Het lichaam is sensitief en weet, ook al is iemand zich hier niet bewust van. Ons lichamelijk gewaar zijn stopt niet bij onze huid, het gaat er dwars doorheen. We kunnen innerlijk gewaar zijn

en hebben eveneens het vermogen de gewaarwordingen van anderen te ervaren. Er is veel taal die verwijst naar hoe en waar ons lichaam reageert. Zo kun je iets op je maag of je lever hebben, buikpijn of hoofdpijn hebben van een zaak, een klap in de nek ervaren, beklemming op de borst, een droge keel en een versnelde hartslag waarnemen of de zorgen van anderen op je rug dragen. Aan de hand van een belichaamde leervraag kunnen we in belichaamde werkvormen en een casus aan een vraagstuk werken.

Geweldloze communicatie als weg terug

Geweld schendt de grenzen en projecteert de schaduw en het slechte in een ander en het kan diepe sporen achterlaten in die ander. Er is echter ook een compassievolle manier om dat geweld tot de orde te roepen en projecties te laten kantelen, zoals Tara Bartelsman-Rosenbach (2022) beschrijft in haar levenswerk *Geweldloze communicatie in de praktijk*. In dit werk verrijkt zij de geweldloze communicatie van Rosenberg met moderne inzichten van vroegkinderlijk trauma op hechting en de werking van hersenen. Het boek werkt uit hoe je levensvervreemdende communicatie om kunt buigen naar een dialoog. Dit is te realiseren door erkenning van de eigen behoeften en echtheid en inlevingsvermogen in contact. Hopelijk wordt haar waardevolle praktijkwerk door anderen voortgezet aangezien het zeer breed toepasbaar is in hulpverlening, onderwijspraktijk, gezinnen en relaties tussen partners en op het werk.

5. Collectief leren en gemeenschapsvorming

Interventies in de aanpak van geweld

Ondanks de voortschrijdende kennisbasis van de hardnekkige en langdurige gevolgen van geweld is er nog steeds te weinig aandacht voor het versterken van interventiekracht gebaseerd op kennis, vaardigheden, houding en inzichten. Bejegening vraagt permanente aandacht. Beleidsmakers hebben te vaak hun eigen kortetermijngedachten en ideeën over doelgroepen en oplossingen voorrang gegeven. Dit gebrek aan lange adem en gedegen onderbouwing door onderzoek heeft in de jeugdzorg geleid tot een trits ongetoetste aannames en zich soms herhalende oplossingen, maar tot te weinig duurzame resultaten. Het jeugd- en passend onderwijsbeleid is door Sharon Stellaard in haar promotieonderzoek in 2023 getypeerd als veertig jaar *boemerangbeleid*. Het is een vak op zichzelf om kennis en inzichten te vertalen naar handelen in de praktijk, praktijkvragen te verrijken en interventies door te ontwikkelen. Het is wel wat in mijn ogen relevant is. Vaak heb ik gekozen

om juist dit praktijkperspectief te versterken door heen en weer te bewegen tussen weten en handelen en bij te dragen aan onderbouwing, reflectie en het ontwerp van leidende principes. Dit versterken van de praktijk en het collectieve leren is ook een belangrijke drijfveer om scholing te geven en *communities of practice* te maken. Als onderzoeker ben ik betrokken geweest bij de doorontwikkeling van verschillende interventies, zoals Take a break, de BORG bij de reclassering, de kennisateliers in zorg en veiligheid en recentelijk IHV13w.

IHV13w (Dijkstra, 2022) staat voor Intensieve Hulpverlening 13 weken. Het is ontworpen in Amstelveen en Aalsmeer en knoopt in het behandelprogramma zorg en veiligheid aan elkaar met aandacht voor minderjarigen en de individuele volwassenenproblematiek. Problemen van volwassenen hangen vaak samen met jeugdproblematiek en zijn dan bepalend voor de interactie en veiligheid in het (gezins)systeem. Het maakt gebruik van het gedachtegoed van Adversive Childhood Experiences (ACE), het principe van continuïteit van zorg zoals aanbevolen in een Kwestie van lange adem, van de samenwerking in MDA++ en van het kader en de kernwaarden van Blijvend Veilig.

IHV13w bestaat uit drie fasen:

- 1) De behoeften-/analysefase van circa drie tot zes weken. Hieruit volgen de doelen binnen het IHV13w-traject die in een actieplan worden vastgelegd. Deze intentieverklaring wordt door de ouders ondertekend. Hierin staat ook het uitwisselen van informatie tussen behandelaars benoemd.
- 2) De IHV13w-fase bestaat uit dertien weken met behandelregie. In deze fase worden de motivatie en bereidheid om vrijwillig hulp aan te nemen en tot verandering bereid te zijn, gewekt door concreet gezinsleden te behandelen.
- 3) Voortzetting van specifieke en aanvullende hulp. Deze fase heeft een doorlooptijd van drie tot zes maanden. Hierin kan de hulp wortelen. Er vindt actieve monitoring en voortzetting van de open uitwisseling van behandelaars plaats om tot stabiele veiligheid op langere termijn te komen.

In het verkennende onderzoek (Dijkstra, 2022) zijn 28 gesprekken gevoerd met 34 betrokkenen. Ontwikkelaars van de interventie, behandelaars, zeven cliënten en bestuurders. Wat maakt de werkwijze vernieuwend en de bloeiende samenwerking op uitvoerings- en bestuurlijk niveau relevant?

1. **In sterke rolverdeling benutten van hoe tijd werkt.** Het organiseert met een zo kort mogelijke doorlooptijd naar hulp een

efficiënte hulpverleningsketen waar, in een duidelijke rolverdeling en met sturing van de procesregisseur, gelijktijdig, nauw en gelijkwaardig met elkaar wordt samengewerkt.

2. **Passende en afgestemde hulp bij problemen met aandacht voor veiligheid.** Het biedt een samenstel aan noodzakelijke specialistische en outreachende hulp bij de meervoudige problemen.
3. **Ontschotting en kwaliteit in de keten benutten.** Het overbruggt de scheiding tussen jeugdhulp en volwassenenzorg in een systeemgerichte benadering waarin ouderproblematiek nadrukkelijk een rol speelt en de ggz betrokken wordt.
4. **Financieringsbasis voor intensieve hulp en voorkomen van jeugdbeschermingstraject.** Het benut de uitdaging om door middel van maatwerk vrijwillige door de gemeente gefinancierde hulp aan te bieden, op basis van een grondige analyse van de behoeften van het gezin. Het richt zich op gezinnen waar op dat moment de hulpverlening is vastgelopen.

Collectief leren en ambachtelijkheid

Duidelijk is dat we om duurzaam resultaat te boeken collectief leren voorop dienen te stellen. Gemeenschapsvorming en het scheppen van *communities of practice* zijn van belang, terwijl deze juist meer onder druk zijn komen te staan en professionals vaak in hun eentje dingen uitdokteren of heel wat aftobben. Het versterken van de *leerruimte* en het leren van en met elkaar is cruciaal, beginnend bij het ontwerp van scholing. In de cursus persoonlijke en professionele moed bij de aanpak van geweld werken we bewust met onszelf in een driehoek van praktijkkennis, ervaringskennis en met reflectie op onderzoek (www.moedigemensen.nl). In het werken met mensen doen zich overdracht, tegenoverdracht en parallelprocessen voor. Gevoelens van irritatie of soms ook adoratie of van het vastomlijnde geloof in altijd het goede van de mens kunnen professionals blind maken voor macht en gevoelig voor misleiding en tunnelvisie. Ook de *dans van vermijding* vindt vaak plaats en wordt vooral herkend in de praktijk van (solo) professionals. Het gaat hier om professionals die pijnlijke, directe vragen vermijden die hun cliënten ook niet naar voren brengen. Een bron van handelingskennis waarin onderzoek op begrijpelijke wijze is opgenomen en vertaald, is *psycho-educatie*.

1. Zowel Van der Laan (1995) als de socioloog Sennett (2008) zijn pleitbezorgers van collectief leren en benadrukken de

ambachtelijkheid van het werk. Van der Laan, wel de grondlegger van het sociaal werk genoemd, geeft met deze bezieling aan dat je het werk 'met je hele hebben en houden doet' en ontwikkelde een methode in wisselwerking met de praktijk om te leren van gevallen die hij 'als weten hoe te handelen' typeerde. Richard Sennett (2008) schreef in *De mens als maker* hoe weerstand de maker uitdaagt in het creatieve proces en laat in ander werk ook zien hoe inwisselbaar arbeidskracht is geworden door toenemende flexibilisering. Deze onzekerheid gaat gepaard met machteloosheid en verlies, maar doet ook een appel op het verder ontwikkelen van eenentwintigste-eeuwse vaardigheden zoals samenwerking (ook een ambacht, aldus Sennett), diepgaand luisteren, inleven en solidariteit. Weten is (nog) geen handelen. Er is diepgaande aandacht nodig om vastlopen te voorkomen. Het werk van psycholoog en econoom Daniel Kahneman daagt uit om naast het snelle denken ook te vertragen en de tijd te nemen en snelle oplossingen te weerstaan. In een project rond samen leren van zorg en veiligheidsprofessionals noemde ik dat *spelen met tijd* (Dijkstra, 2018). We kunnen in dit spelen vertragen, versnellen en intensiveren. Het gaat erom de moed te vinden om een diepere laag in onszelf aan te spreken, gebaseerd op een stevige kennisbasis en robuust onderzoek.

2. Inbedding van ervaringsdeskundigheid
3. Gezamenlijkheid: leren met en van elkaar en stimulans tot aanpak in de keten
4. Leren van gevallen: realiteit van het werk inbrengen en daar feedback op ontvangen van docent en subgroep
5. Inzet van ervaringsgerichte werkvormen, zoals rollenspel, een stiltewandeling, een fysieke oefening of de Plooi

Tot slot wordt aan deelnemers aan het slot van een dag of cursus gevraagd welk inzicht zij als actie meenemen. Een voorbeeld van een cursusopbrengst van een tweedaagse, afgerond in december 2023, wordt hier beschreven:

Deelnemers cursus Intergenerationeel trauma (N =15): welk inzicht neem je mee als actie?

1. Vaker op de werkvloer en de vraag stellen wat is er met jou gebeurd?

2. Meer aandacht voor de geschiedenis van ouders en hun gedrag en gewoonten
3. Bewuster geworden van intergeneratieel patroon en dat benoemen en bespreekbaar maken
4. Vaker uitvoerenden vragen om terug te vragen wat er in generaties speelt
5. Aandacht voor de boven- en de onderstroom (wat hoor en zie je en wat blijft onzichtbaar?)
6. Meer geschiedenis uitvragen in systemisch werk en de reparatiekracht versterken
7. Meer aandacht voor de onderstroom (zonder woorden)
8. Meer in het licht zetten op de functie van controle bij trauma, onthulling, coping en familie bij elkaar houden
9. Meer verdiepende vragen om nog beter de kern te raken
10. Meer gezinsgesprekken en meer inzicht in patronen en systemen
11. Meer doorvragen op de generaties en de parallelprocessen
12. Meer aandacht voor de non-verbale signalen en het lichaam
13. Bredere blik gekregen en dat the body keeps the score
14. Vaker en langer stilstaan bij wat opvalt in het genogram
15. Inspiratievoordracht over cursus delen in het team

6. Opbouw, begrippen en leeswijzer

In dit boek zijn 33 bijdragen gebundeld en geordend rond vier kernthema's: Thuis en het Vreemde (1), Geweldspatronen (2), Tacit knowing en belichaming (3) en Collectief leren (4). Het thema Thuis is wereldbreed en intiem; geweldspatronen zijn het meest vakspecifiek, tacit knowing geeft een filosofisch-belichaamde invalshoek, ook op ambachtelijkheid, en collectief leren staat voor wat ons te doen staat en wat we als (aankomende) professionals en als mens zoal tegenkomen. Het is in de samengestelde volgorde maar ook eclecticisch te lezen, al naar gelang de behoefte of de vraag. Het boek sluit verder ook aan bij diverse cursussen die worden gegeven in nascholing, verder te vinden in de bijlage met het overzicht van cursussen.

De meeste bijdragen zijn eerder gepubliceerde artikelen, verschenen vanaf 2011 tot en met 2023. Een aantal muzische bijdragen is eerder gepost op musework. Er zijn los van kleine redactionele aanpassingen geen wijzigingen in de stukken aangebracht. Wel merk ik op dat mijn eigen denken is gegroeid en dat gedachten over begrippen soms zijn

verschoven. Zo sprak ik in 2014 nog van 'vechtscheiding' maar nu gebruik ik dat misleidende begrip niet meer omdat onduidelijk blijft 'wie wat doet bij wie en met welk effect'. Daarmee blijft belangrijke contextspecifieke informatie en macht onbesproken en samenhang in een verklarende analyse uit zicht. Ook zie ik in mijn eigen werk terug dat vooral bijdragen rond genderspecifieke geweldspatronen inhoudelijk steeds verder reiken en ook antwoord zoeken op de vraag hoe dit geweldspatroon werkt en wat de samenhang is tussen verschillende verontrustende feiten. De laatste bijdrage in de bundel is een concluderend hoofdstuk uit een IHV13w-rapport dat een interventie voor ouders en kinderen beschrijft waarin jeugdzorg en volwassenenzorg nauw samenwerken ten dienste van ouders, kinderen en gezinnen en bestuurders helpen faciliteren waardoor een jeugdbeschermingsmaatregel kan worden voorkomen.

In mijn werk ben ik in de afgelopen decennia eigenlijk telkens en telkens weer op vier thema's gestuit. Vanuit persoonlijke betrokkenheid maar ook vanuit urgente kwesties die in de samenleving aan de orde zijn.

Thuis en op spanning staand burgerschap Waar en bij wie zijn we thuis, wat betekent thuis en wat is vreemd: hoe kunnen we ook in ontworteling weer thuisraken en omgaan met het immer verschuivende thuisgevoel waarin het vreemde wordt opgenomen en wij groeien in het incorporeren daarvan? Er is zoveel ontheemding in de wereld. Thuis leerde ik zien als realiteit en als waardevolle metafoor. Springplank naar het thema was ook de meer uitgepakte biografische geschiedenis als boerendochter. En mijn thuis in de zendo en de zenmeditatie die me mede hebben behoed voor compassiemoeheid.

Geweldspatronen bevat vooral vakspecifieke bijdragen en de ontwikkelingen daarin, ook inzichten van de laatste jaren. Wat voor structuur, machtsverhouding en afhankelijkheid gaat schuil onder een geweldsincident? Hoe kunnen we dat met de hulp van een narratieve benadering zichtbaar maken en duiden? En betrokkenen beschermen, begrenzen en empoweren? Wat vraagt dit kantelen van de macht van de hulp en de grondhouding van professionals?

Tacit knowing en belichaming is eenvoudig gezegd belichaamde en stilzwijgende ervaringskennis en de reflectie daarop. Het ontspruit dus aan de ervaring en is een verborgen schat. Je kan deze articuleren maar je tast er naar woorden, hoe fijnzinnig deze woorden ook kunnen zijn. Het is het *open midden*, zoals lector begeleidingskunde Michiel de Ronde dat zo mooi zegt in de podcast bij THUIS waar je elkaar kan ont-moeten en

de ziel van de dingen, de dieren, de aarde en de mensen, kan verschijnen. We gebruiken woorden om dat woordloze aan te raken. Filosoof Michael Polanyi muntte dit begrip dat hij samenvatte in het enigma: *'We can know more than we can tell.'* Tacit knowing groeit dus overall waar er wordt ervaren en geleerd en komt tot uitdrukking in iets wat we doen en hoe we dat doen. De filosofisch-belichaamde en ervaringsgerichte werkvorm De Plooi, die ik ontwierp in de master Crossover Creativity, werkt juist met het uitpakken van deze verborgen schatten.

Collectief leren is het vierde thema, want in een professie gaat het om het handelen en de ervaring en wat daaruit te leren is. Het collectieve leren is de opgave van de gemeenschap en de schuring in de commons. Er is daar aandacht voor blinde vlekken en voor een appel op en versterking van het collectieve draagvermogen. Compassievolle vragen als 'wat is er met jou gebeurd' en gepaste zelfonthulling verrijken dit leren. Leren vraagt noodzakelijke leer- en reflectieruimte en vaknieuwsgierigheid. We leren in de actie en door de actie. Zelf stel ik dat ik heen en weer beweeg tussen het doen en het weten. Het collectief leren beweegt me als docent en ontwerper van cursussen. Individuen kunnen grote omwentelingen veroorzaken maar het is in het collectieve leren dat thema's goed worden ingebed en de ambachtelijkheid tot uitdrukking komt. Waarin verschillende soorten kennen, kunnen en weten worden samengebracht. Bezieling versterkt ons collectief draagvermogen. Daarom werk ik graag met de kracht van de ervaring en met ervaringsdeskundigheid. Door casuïstiek van deelnemers te vragen, komt de realiteit binnen en leren we van en met elkaar in de keten.

Aan alle thema's zijn podcasts en een enkele filmlink toegevoegd. Sommige podcasts zijn zelf gemaakt of ik was interviewer en in andere liet ik me interviewen over een thema. Podcasts zijn bij uitstek geschikt om collectief te leren en laagdrempelig inhoud en vorm over te dragen. Ze kunnen bijdragen aan ons collectief draagvermogen.

Tot slot ben ik geheel verantwoordelijk voor alle bijdragen, inclusief eventuele fouten die daarin staan. Met dit boek wil ik vooral bijdragen aan collectief leren en de geest die daar doorheen waait. Laten we kennis en vaardigheden vooral delen en in onze houding onze waarden tot uitdrukking brengen.

Literatuur

- Bartelsman, T. (2022) *Geweldloze communicatie in de praktijk. Transformatie versterkt door de moderne psychologie die ingaat op vroegkinderlijke trauma's en hechting*, Elikser, Leeuwarden.
- CBS (2022) Prevalentiemonitor Huiselijk en Seksueel Grensoverschrijdend gedrag, Heerlen, <https://longreads.cbs.nl/phgsg-2022/>
- Dijkstra, S. (2018) Collectief leren van professionals zorg en strafrecht. Betekenisvol interdisciplinair samenwerken bij huiselijk geweld, *Proces*, 265-280.
- Dijkstra, S. (2022) *Een praktijkgericht verkennend onderzoek naar de werkwijze en inbedding van IHV13w in de gemeenten Amstelveen en Aalsmeer*. Gesprekken met ontwikkelaars, behandelaars, cliënten en bestuurders, Bureau Dijkstra, Utrecht. <https://www.huiselijkgeweld.nl/publicaties/rapporten/2022/12/01/onderzoek-ihv13w-amstelveen-aalsmeer-kopie>
- Herman, J. (1994) *Trauma en herstel. De gevolgen van geweld en mishandeling thuis tot politiek geweld*, Wereldbibliotheek, Amsterdam.
- Hermesen, J. (2023) *Onder een andere hemel*, Prometheus, Amsterdam.
- Janssen, J. (2023) Slachtoffers van geweld in afhankelijkheidsrelaties. Structurele aandacht gewenst, *Het Tijdschrift voor de Politie*, nummer 4, 27-29.
- Johnson, M. (2008) *Intimate Terrorism, Violent Resistance, and Situational Couple Violence: A Typology of Domestic Violence*. Boston/Hannover/London: Northeastern University Press.
- Kolk, B. van de (2014) *The body keeps the score. Brain, mind and body in the healing of trauma*. New York, Viking.
- Laan, G. van der (1995) *Leren van gevallen: over het nut van de reconstructie van casuïstiek voor praktijk en wetenschap*, SWP, Amsterdam.
- Laar, A. van (2012) *Van binnen weet je alles. Handboek voor lichaamswijsheid*, Altamira, Haarlem.
- Melssen, J. (2023) *Wat acteurs weten en leiders vergeten. De (on)zichtbare invloed van lichaamstaal in organisaties*, Utrecht, eigen beheer.
- Pelt, J.C. van (2024) *Tacit knowing in the tacit dimension*, personal communication by mail by request, January.
- Perry, B. i.s.m. Maia Szalavitz (2007). *De Jongen die opgroeide als hond en andere verhalen uit het leven van een kinder- en jeugdpsychiater*, Scriptum, Schiedam.
- Perry, B. & O. Winfrey (2021) *What happened to you? Conversations on trauma, resilience, and healing*, Flatiron Books, New York, USA.

- Presser, L. (2022) *Unsaid. Analyzing Harmful Silences*, University of California, USA.
- Ronde, M. de (2023) *Heilige verontwaardiging, spelende wijsheid. En andere opstellen over wetenschap, wereldbeschouwing en de weg van de mens*, SWP, Amsterdam.
- Sennett, R. (2008). *De ambachtsman. De mens als maker*, Meulenhoff, Amsterdam.
- Stark, E. (2009). *Coercive Control. How Men Entrap Women in Personal Life*, Oxford University Press.
- Steketee, M., Tierolf, B., Lünemann, K., Lünemann, M., Compagner, M., Voorwinden, M. (2020) *Kwestie van lange adem. Kan huiselijk geweld en kindermishandeling echt stoppen?* VJ-Instituut, Utrecht.
- Steketee, M., van Loon-Dijkers, L., Dusault, Y. en B. Tierolf (2023). *Huiselijk geweld een complex en hardnekkig probleem. Derde cohortstudie: Resultaten van de aanpak partnergeweld en kindermishandeling*, VJ-Instituut, Utrecht, https://www.verwey-jonker.nl/wp-content/uploads/2023/09/220520_Huiselijk-geweld-een-complex-en-hardnekkig-probleem.pdf
- Stellaard, S. (2023) *Boemerangbeleid: Over aanhoudende tragiek in passend onderwijs- en jeugdzorgbeleid*, proefschrift, Vrije Universiteit Amsterdam.
- Thiara, R.T. and Humphreys, C. (2015) Absent presence: the ongoing impact of men's violence on the mother-child relationship, *Child and Family Social Work*, 1-9.